

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ТКАЧЕНКО КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК: 111:159.923.2:316.723

ФЛУКТУАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ
СУСПІЛЬНОМУ БУТТІ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
кваліфікаційної наукової праці на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2020

Кваліфікаційною науковою працею є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Петінова Оксана Борисівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Халапсіс Олексій Владиславович,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

кандидат філософських наук
Юшкевич Юлія Сергіївна,
Одеський національний економічний університет,
старший викладач кафедри філософії, історії та політології.

Захист відбудеться «28» листопада 2020 р. о, 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З кваліфікаційною науковою працею можна ознайомитися в науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «27» жовтня 2020 р.

Автореферат розміщено на сайті <http://www.pdpu.edu.ua>.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблема особистості завжди була однією з найголовніших тем у філософії. І на дослідженні цього об'єкту не можна поставити крапку, адже, з одного боку, вона не може існувати ізольовано від суспільства, яке постійно набуває нових характеристик, а з іншого – з'являються ідеї, теорії та концепції, що пропонують альтернативні підходи до вирішення завдань в своїй предметній сфері. Зміна соціально-культурних обставин потребує і оновлених концепцій особистості. Глобалізація, інформатизація, постіндустріалізація фіксують даність: в сучасному світі соціальна реальність вибудовується за принципово новими алгоритмами, що, безумовно, відображуються на соціалізації та ідентичності особистості й призводять до її глибинних трансформацій.

Останнім часом набуває поширення нова постнекласична наукова парадигма дослідження особистості, що надає нові можливості у вирішенні філософських задач. В контексті зазначеної пізнавальної ситуації нами був використаний евристичний потенціал синергетики для дослідження змін соціокультурної еволюції особистості в сучасному світі, що потребує соціально-філософського осмислення та інтерпретації. Опис процесу особистісного становлення в термінах синергетичної методології дає можливість доповнити філософське осмислення цього процесу істотними параметрами, детермінантами та способами інтерпретації й зрозуміти, що в період нестійкості соціальної системи вчинок окремої особистості, будучи незначною флуктуацією в масштабах соціуму, набуває здатності змінити розвиток останнього при наявності сприятливих об'єктивних умов. Самоорганізація суспільних структур через флуктуації особистості можлива за умови визнання її особистісної активності як потужної сили предметно-практичної та пізнавально-духовної спрямованості.

Таким чином, **наукова задача** дослідження полягає в теоретичному осмисленні концептуальних інтерпретацій флуктуацій особистості в сучасному суспільному бутті у дискурсі соціальної філософії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну наукову працю виконано в рамках планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державна реєстрація №011U010462). Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради протокол № 12 від 30 червня 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення специфіки та характеру основних векторів флуктуацій особистості в сучасному суспільному бутті.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і розв'язання **конкретних завдань:**

- проаналізувати основні методологічні традиції дослідження особистості у соціальних контекстах;
- з'ясувати можливості застосування синергетичного підходу щодо дослідження трансформацій особистості;
- виявити сутність постмодерних антиномій суспільного буття та визначити їх значення для розвитку особистості;
- окреслити проблематику ідентифікації особистості в суспільному бутті через співіснування з Іншим;
- розглянути типологію субкультур з урахуванням розвитку сучасного українського суспільства;
- охарактеризувати особливості впливу субкультур на соціалізацію молоді та визначити специфіку соціалізації сучасних віртуальних спільнот;
- виокремити особливості таких віртуальних спільнот як геймери, блогери та хікікомори;
- з'ясувати сутність маргінальної особистості крізь призму творчого постмодерного дискурсу.

Об'єкт дослідження: особистість в суспільному бутті.

Предмет дослідження: флуктуації особистості в сучасному суспільному бутті.

Методи дослідження обумовлені колом поставлених завдань та означеним об'єктом і предметом дисертаційної роботи. Методологічним джерелом дисертаційної роботи стали філософські концепції дослідників, які тією чи іншою мірою розглядали проблеми, пов'язані з трансформацією особистості під впливом суспільних факторів, з біфуркаціями та флуктуаціями в соціальних системах тощо.

Характер поставленої проблеми визначив необхідність реалізації міждисциплінарного підходу, теоретичною основою якого є принцип додатковості, відповідно до якого адекватний опис реальності може бути досягнуто лише при використанні набору альтернативних теоретичних конструкцій.

Використання системного методу стало основою нашого дослідження для вивчення впливу соціуму на флуктуації особистості. Системний метод імпліцитно присутній при розгляді суспільства як соціальної системи, а також його структурних елементів і взаємозв'язків між ними. Зокрема, системний метод реалізовано за допомогою структурного методу, який в нашому дослідженні представлено у вигляді репрезентації соціальної системи як сукупності підсистем, що передбачало аналіз даної єдності.

У дисертації використано також діалектичний метод, який дозволяє розкрити специфіку взаємовідносин особистості та суспільства в процесі їх взаємних трансформацій.

Працюючи над дослідженням, ми керувалися принципом історизму, який орієнтовано на розгляд об'єкта пізнання в його генезі, в конкретних формах становлення.

Особливе значення для нашого дослідження має синергетичний підхід, який дозволяє більш точно зрозуміти флуктуації особистості у сучасному суспільстві, та в контексті розгляду саморозвитку особистості націлений на знаходження механізмів, що впливають на виникнення порядку з хаосу, який виступає не як руйнація та безлад, а, скоріше, як конструктивне творче начало, що має різні альтернативні шляхи розвитку. Розглядаючи особистість у постмодерністському контексті, ми можемо позиціонувати хаос як можливість креативного підживлення для індивіда.

У роботі відповідно до пізнавальних настанов використані такі операційні методи теоретичного дослідження, як абстрагування, ідеалізація, аналіз, синтез, порівняння, аналогія, узагальнення, конкретизація. Вони застосовувались впродовж всього дослідження, зокрема, для виявлення сутності постмодерних антиномій суспільного буття, з'ясування сучасних форм вираження флуктуаційних особистісних процесів, аналізу маргінальності як форми девіантної поведінки, тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській соціально-філософській думці концептуалізовано флуктуації особистості в сучасному суспільному бутті в умовах інформаційної цивілізації та розвитку українського суспільства. Розв'язання конкретних завдань сприяло досягненню мети дослідження, визначило та достовірно підтвердило наукову новизну одержаних результатів, що конкретизується в наступних положеннях:

Вперше:

- представлено еволюцію особистості як боротьбу двох протилежних начал: з одного боку, прагнення до зняття напруги, врівноважування своєї взаємодії з соціальним середовищем, пом'якшення конфлікту між індивідом та суспільством і відновлення колишнього врівноваженого стану, з іншого – пошуком постійної напруги, постановкою та реалізацією проектів, цілей, завдань, які керують поведінкою особистості;
- обґрунтовано, що постмодерністський діагноз кризи (фактично – розпаду) ідентичності може бути подоланий за допомогою феноменології, адже саме феноменологія надає особистості онтологічне підґрунтя, переводячи дискурс в площину тілесності, та постулюючи, що культурний світ виникає в той момент, коли утворюється система «Я-Інший», коли між свідомістю і тілом Я, і свідомістю і тілом Іншого з'являється внутрішнє відношення, коли Інший виступає не як фрагмент світу, а як альтернативний локус світобачення;
- з'ясовано сутність постмодерністських антиномій, які, з одного боку віддзеркалюють ситуацію тотальної невизначеності та умовності, де опинилася сучасна людина, з іншого – виступають новою формою свободи, що позбавляє людину від тоталітарних наративів минулого і надає їй простору для реалізації особистих можливостей.

Уточнено:

- ідею щодо динамічної рівноваги, яка існує між особистістю та суспільством, та зазначено, що саме відхилення від цієї рівноваги служить основним джерелом активності системи «особистість»;
- тезу про те, що криза особистості являє собою біфуркаційну фазу в процесі її еволюційного становлення. Доведено, що вихід з кризи може мати конструктивний характер за умови високого рівня духовного потенціалу людини, який не тільки збагачує людину, сприяє розвитку, але і дає нові можливості для взаємодії з соціальною системою, вибудовування нових взаємин, соціальної творчості в різних проявах;
- положення, що зафіксована постмодерністами криза ідентичності пов'язувалась ними з перетворенням особистості на фантом, який являє собою поле взаємодії симулякрів; діяльність постмодерністів об'єктивно сприяла пошуків онтологічно значимих основ особистості заради збереження як самої культури, так і, власне, особистості;
- поняття субкультури, що є системою цінностей, моделей поведінки, життєвого стилю соціальної групи, самостійним цілісним утворенням в рамках домінуючої культури.
- розуміння явища маргінальності крізь призму творчого постмодерного дискурсу, що виявляється в його проекції на постаті митця, який є втіленням моделі людини; робиться спроба затвердити «принциповий маргіналізм», а тому навіть безумство починає усвідомлюватись як рушійна сила творчої активності, що рятує від тотальності «культурного несвідомого» як позиція вільної особистості, яка надає можливість встояти під тиском ідеологічних схем, що осмислюють світ.

Дістало подальшого розвитку:

- розуміння флуктуаційної поведінки особистості: у випадку, коли особистість не змогла знайти своє місце в соціокультурному середовищі, вона шукає альтернативні варіанти, одним з яких можуть бути субкультури, що можуть тим чи іншим шляхом руйнувати культуру сучасного суспільства;
- положення про багатовимірність особистості в історичному та екзистенціальному аспектах; обґрунтована нелінійність трансформацій особистості, що потребує використання методологічного апарату синергетики для її адекватного дослідження;
- розкриття сутності та особливостей найбільш розповсюджених молодіжних субкультур, що дозволило їх поділити на групи та визначити їх специфіку;
- дослідження явища маргінальності як форми девіантної поведінки, згідно з синергетичним підходом девіантність розглянута у категоріях нестабільності, нерівноважності, флуктуацій, котрі характеризують різновекторність і відсутність жорсткої заданості поведінки систем.

Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю залучення основних положень та висновків дисертації в подальшу розробку актуальних соціокультурних, аксіологічних, освітніх проблем

сучасної соціальної філософії. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників з соціальної філософії, культурології, девіантології, соціології, а також при читанні відповідних курсів для студентів, аспірантів і здобувачів вищої освіти соціально-гуманітарних спеціальностей. Отримані результати можуть прислужитися для ухвалення управлінських рішень щодо вироблення ключових орієнтирів спрямування ефективної державної молодіжної політики, формування всеукраїнського та регіонального напрямів соціокультурного облаштування нашої держави, розробці напрямів та окресленні перспектив трансформації економічних відносин в умовах кризового розвитку.

Апробація матеріалів дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; в рамках наукового проекту «Освіта та економіка: у пошуках діалогу»; деякі аспекти дослідження було оприлюднено під час консультування працівників в міжнародній компанії «British American Tobacco» та під час навчання в магістратурі за спеціальністю «International business» та написанні дипломної роботи на тему «Аналіз маркетингових стратегій іноземних тютюнових брендів» (Anhui university of finance and economics, China).

Основні положення дослідження було апробовано під час виступів на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових, науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах закладів вищої освіти: Міжнародна науково-практична конференція «Освіта та економіка: у пошуках діалогу» (Одеса, 2012 р.), Регіональний міжвузівський науково-практичний семінар «Мова філософської культури» (Одеса, 2012 р.), Регіональний міжвузівський круглий стіл «Ділові переговори в бізнесі» (Одеса, 2012 р.), Регіональна міжвузівська студентська науково-практична конференція «Філософські читання» (Одеса, 2013 р.), Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Соціологічні читання» (Одеса, 2013 р.), II Міжнародна наукова конференція «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2014 р.), Міжнародна наукова конференція студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 2015 р., 2019 р.), Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса, 2019 р.)

Публікації. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено у 14 наукових працях, з них: 5 статей у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України, 3 статті у наукометричних та міжнародних виданнях за фахом; 6 – тези і матеріали конференцій.

Структура дисертації обумовлена її метою і відповідає основним дослідницьким завданням. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 203 сторінки (основний зміст викладено на 164 сторінках), список використаних джерел включає 308 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено її зв'язок із науковими програмами та планами. Визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, встановлено наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, наведено дані про апробацію і публікації результатів дослідження, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження трансформацій особистості у суспільному бутті»** здійснено огляд джерельної бази та методологічних підходів вивчення особистості у соціальних контекстах. Розкрито особливості аналізу феномену особистості в соціально-філософських розвідках як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (М. Бердяєв, Г. Волинка, О. Гончаренко, О. Гьофе, Р. Дворкін, О. Дзьобань, А. Дорошенко, А. Кавалеров, В. Кремінь, С. Кьєркегор, Л. Коган, І. Надольний, Г. Марсель, Е. Муньє, Ш. Ренувьє, Дж. Ройс, Р. Рорті, В. Соловійов, Ч. Тейлор, Т. Фролова, Л. Шестов, М. Шелер та ряд інших), психологічних (А. Маслоу, З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон, У. Штейнберг) та соціологічних (Е. Берджесс, М. Бобнева, Л. Войтова, Д. Дриль, Е. Дюркгейм, А. Коен, Ч. Ломброзо, Г. МакКей, Р. Мертон, Р. Парк, К. Роджерс, Є. Тарановський, Т. Шипунова, К. Шоу та інші) теорій. Окрема увага приділена роботам сучасних українських вчених, що аналізували методологічні принципи реконструкції феномену особистості та особливості становлення та трансформацій особистості в сучасному українському суспільстві (Є. Борінштейн, Е. Гансова, Н. Гедікова, А. Добролюбський, Ю. Добролюбська, О. Долженков, І. Доннікова, О. Лисеєнко, І. Мисик, О. Петінова, В. Плавич, В. Попков, І. Скловський, О. Халапсис, М. Цибра, Ю. Юшкевич та інші). Розкрито особливості трактування трансформацій особистості, їх динамічного й варіативного характеру в рамках синергетичної парадигми (І. Єршова-Бабенко, Е. Маркарян, І. Пригожин, А. Пуанкаре, І. Стенгерс, В. Стьопін, Г. Хакен та інші).

У першому підрозділі **«Методологічні традиції вивчення особистості у соціальних контекстах»** окреслено ключові напрямки історико-філософської традиції дослідження особистості та її флуктуацій й охарактеризовано основні підходи (персоналізм, екзистенціалізм, феноменологія та інші); тенденції соціально-філософських досліджень в сучасній західній традиції, зокрема, гендерні дослідження; проаналізовано роботи, присвячені проблемі універсальних, загальноцивілізаційних та партикулярних аспектів становлення особистості в контексті різноманітних соціальних практик; сучасні теорії феномена особистості, процесів її соціалізації та становлення, взаємодії особистості та суспільства в умовах соціальних змін; світоглядні парадигми життєдіяльності особистості. Запропоновано визначення поняття «трансформація особистості», під яким автор розуміє феномен духовного життя людини, що описується нелінійною функцією еволюції світогляду, волі та ідентичності. Сутність трансформації особистості полягає в подоланні рутинних, традиційних прийомів, методів і форм діяльності в усіх сферах

економічної, політичної, соціальної, духовно-моральної життєдіяльності суспільства.

Долаючи опір консервативних сил, особистість вдосконалюється в рамках природи існуючого соціуму, часом радикально змінюючи матеріальні та духовні цінності, сприяє розвитку суспільства. Позитивні трансформації є постійним супутником прогресивних змін соціальних систем. Творчість, креативність, новаторство забезпечують розвиток соціуму; сукупність певних факторів, які впливають на особистість, з одного боку, можуть сприяти повній реалізації її позитивного творчого потенціалу, а з іншого – на кожному кроці виникають ймовірно можливі і непередбачені перешкоди, здатні порушити, загальмувати або навіть придушити розвиток.

У другому підрозділі *«Синергетичний підхід у дослідженні трансформацій особистості»* сутність окремої особистості представлено в єдності багатоманітного. Якщо людина діє адекватно власним сутнісним силам, то вона реалізує себе і цим сприяє своєму розвитку. Якщо неадекватно – розвиток цієї особистості гальмується. А оскільки сутністю людини стає сукупність всіх суспільних відносин, то адекватність вчинків особистості її сутнісним силам означає й адекватність її взаєминам у суспільстві. Синергетика підкреслює взаємопереходи подій на мікро- і макрорівнях, пояснює, що за певних умов одиничні флуктуації змінюють загальний напрямок еволюції складної системи. Враховуючи те, що момент діалектичної єдності загального й одиничного відбивається в категорії особливого, можна сказати, що визначення власної особистості – це сполучення своєї індивідуальності з визнанням належності до природи і до соціуму.

Під флуктуацією особистості автор розуміє процес спонтанного та емоційного переосмислення людиною цінностей та потреб. Більшість такого роду флуктуацій являють собою «фон» діяльності людини, але деякі з них можуть перевершити умовне порогове значення і стати ініціатором трансформацій.

Другий розділ **«Зовнішні фактори флуктуацій особистості»** присвячено виявленню сутності постмодерних антиномій суспільного буття та визначенню їх значення для розвитку особистості в контексті проблематики ідентифікації особистості через співіснування з Іншим. Нові реалії буття вимагають осмислення цього процесу через філософський дискурс постмодернізму, спрямований проти будь-якої спроби пояснення чи пізнання світу, знаходження за видимими явищами в суспільстві їх раціональної причини, пізнання єдиної субстанції та її сутності.

В першому підрозділі *«Сучасні постмодерні антиномії суспільного буття та їх значення для розвитку особистості»* зазначено, що постмодернізм розглядає світ феноменів як принципово антиномічний, і тут вже мова йде не про обмеженість людського розуму, а про характер реальності, яка не підкоряється намаганням створення завершених та однозначних теоретичних конструкцій. Ідеологія і філософія постмодернізму є позицією толерантності у розумінні проголошення рівнозначності та рівноправності не тільки різних, але

й несумісних способів, форм і стилів життя. Її кредо: живи сам і давай жити іншим.

На відміну від усіх попередніх епох, в буржуазну епоху різні форми суспільних зв'язків виступають по відношенню до окремої особистості лише засобом реалізації її приватної мети. Постмодерністський проект вбачає за метафізичними наративами міфологічного, релігійного, наукового чи філософсько-ідеалістичного порядку, за їх взаємною боротьбою, радикальні технологічні зміни, зміни кон'юнктури на національних та світовому ринках. В світі, де людина вимушена особисто платити за все, це призводить до руйнування соціальних зв'язків, до занурення у вузький особистий світ споживання, де відповідальність та турбота про загальне благо поступаються місцем турботі лише про задоволення особистих потреб.

Другий підрозділ *«Співіснування з Іншим в аспекті проблеми флуктуації особистості у суспільному бутті»* покликаний розкрити особливості творчої особистості через елемент руйнації: долаючи старе, творча особистість знаходить нові горизонти, що для неї є більш досконалішими формами буття. Якщо ж сама мета діяльності для творчої особистості полягає у руйнації, то тут маємо справу з деструктивною творчістю. З одного боку, поняття деструктивності позначає нетипову поведінку, що виступає на противагу загальним нормам суспільства, але з іншого, – спрямована на руйнування норм та стереотипів.

Проблема ідентифікації є однією з домінантних в розвитку філософської думки. В даному дослідженні вона розглядається в контексті феноменологічної філософії (Е. Гуссерль, Е. Левінас, Б. Вальденфельс, П. Рікер, М. Мерло-Понті), зокрема, як така, що є невід'ємною від проблеми Іншого, так як індивід завжди діє в горизонті інтерсуб'єктивної спадщини. Людина народжується в певній культурній традиції, без інтерсуб'єктивного виміру якої не можливе її самовизначення. Завжди існує необхідність ідентифікації особистості, яка відбувається лише за участі Іншого.

Аналіз концепту Іншого в контексті проблеми “своє–чуже” ставить питання про те, яким чином відбувається процес ідентифікації особистості у співіснуванні з Іншим та яке місце відводиться йому в цьому процесі. Підіймається проблема ідентифікації особистості в горизонті інтерсуб'єктивності та ролі Іншого у цьому процесі. Розглянуто рівні становлення особистості: лінгвістичний, практичний, етичний.

Третій розділ **«Сучасні форми вираження флуктуаційних особистісних процесів у суспільному бутті»** розкриває специфічні прояви людської соціальності у формах культури як знаково-символічному світі цінностей, ідеалів, цілей діяльності в контексті вивчення молодіжних субкультур та віртуальних спільнот. Це дозволило виявити та проаналізувати проблеми та суперечності входження у соціально-активне життя, дослідити розвиток і життєві позиції маргінальної особистості на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Показано, що невідповідність стратегії творчої особистості суспільному канону стає причиною діагностики як негативної так і позитивної девіантності. Серед основних сучасних форм вираження

флуктуаційних особистісних процесів у соціальному бутті виокремлено субкультури, віртуальні співтовариства, маргінальність.

У першому підрозділі *«Субкультури як спосіб соціалізації молоді у контексті розвитку сучасного українського суспільства»* розглянуто поняття та сутність субкультури в контексті соціальної філософії, виокремлено типологію субкультур та визначено характер впливу на соціалізацію молоді. Субкультура зазвичай виникає як негативна реакція на ту чи іншу пануючу в суспільстві культурну або соціальну структуру серед різних соціальних прошарків і вікових груп. Молодіжна субкультура є одним з багатьох видів субкультур; особливою частиною суспільної культури. Кожен представник субкультури приймає норми, цінності, картини світу, стиль життя та інше за зразок свого існування. Ідентифіковано представників молодіжних субкультур за ознакою їх приналежності до конкретних співтовариств, охарактеризовано музичні течії і проаналізовано філософію відповідних субкультур в контексті розвитку сучасного українського суспільства (співтовариство «реггі» та субкультура растаманів (растафарі), хіп-хоп співтовариство, рок співтовариство, металісти, готи та емо, скінхеди, фріки, панки, хіпі, моббери, гопники, сатаністи та інші сектантські субкультури).

У другому підрозділі *«Комунікативна діяльність віртуальних спільнот»* проаналізовано вплив віртуальної реальності на соціалізацію особистості в аспекті комунікації в кіберпросторі на прикладі віртуальних спільнот геймерів, блогерів, хікікоморі. Окреслено особливості їх комунікативної взаємодії з врахуванням соціальних, культурних, особистісних і вікових чинників. В епоху глобальної комп'ютеризації модернізуються способи, форми, стилі комунікативних інтеракцій. Модифікований симбіоз спілкування переноситься до кіберпростору, що займає важливу нішу в житті суспільства. Соціально-філософський аспект вивчення особливостей комунікації в інтернет-середовищі спрямовано на специфіку соціалізації особистості та утворення нових соціальних спільнот. Зміна образу світу і способу життя під впливом інформаційних технологій призвела до формування нового типу особистості і суспільства в кіберпросторі. З'явилася платформа, яка трансформує соціокультурну систему цінностей.

Кіберпростір як соціокультурний фактор впливає на суспільне життя, змінює просторово-часове сприйняття реальності і призводить до формування мережевого суспільства, яке складають певні групи людей, пов'язаних спільними інтересами. Він є особливим середовищем віртуального проживання (перебування) людини, яке призвело до зміни вже сформованих в соціумі архетипів, ритмів функціонування, естетичних образів, моделей економічної діяльності та форм соціальних взаємодій. При цьому соціальна система кіберпростору пройшла шлях від рівня «примітивних» до рівня «розвинених» (диференційованих) товариств. В рамках мікросоціуму цих груп формується віртуальна комунікація з певними особливостями, які створюють їх представники, що опосередкована комп'ютером і телекомунікаційними системами.

Третій підрозділ *«Маргінальність як форма девіантної поведінки»* спрямовано на з'ясування сутності маргінальної особистості крізь призму творчого постмодерного дискурсу, виявлення специфіки втілення образу маргінальної особистості в постмодерних творах сучасної української прози (на прикладі творів І. Карпи, Л. Дереша) через вивчення культурного конфлікту, який виникає під час переходу особистості з однієї спільноти в іншу з відмінною культурою, субкультурою, стилем життя. Маргінальність, як багатоаспектне явище, може виникати у будь-якій сфері суспільного життя. Вона характеризується, перш за все, неможливістю або свідомим небажанням особистості адаптуватися до нових соціальних умов, що призводить до заперечення тих чи інших культурних, моральних цінностей і норм. Розглянуто типи потенційної маргінальності: консервативний, орієнтований «до низу», прогресивний.

Особливостями маргінальності в сучасному українському суспільстві є порівняно невелика кількість емігрантів (тому проблема адаптації до іншого суспільства стосується переважно тих, хто лише на деякій час оселився в нашій країні, наприклад, іноземних студентів); маргінальність (і властива їй девіантна поведінка) пов'язана з економічними негараздами, зокрема, – з бідністю значної частини населення; окремим випадком виступає творча маргінальність, що є своєрідним кредо тих особистостей, які принципово виступають проти загально визнаних норм (зокрема, у мистецтві, філософії, релігії).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що полягає в теоретичному осмисленні концептуальних інтерпретацій флуктуацій особистості у суспільному бутті в дискурсі соціальної філософії. Проведене дослідження дає можливість в узагальненій формі зробити наступні висновки:

1. Серед основних методологічних традицій дослідження особистості у соціальних контекстах можна виокремити: персоналізм, екзистенціалізм, феноменологічний та філософсько-антропологічний підходи; поліфонічна сукупність різнопланових трактовок особистості в психологічних та соціологічних теоріях ґрунтується на суперечливих методологічних принципах реконструкції цього феномену; у сучасній філософії чільне місце займають трансперсоналогічні концепції трансформації особистості, які утворилися на тлі системного підходу, ідей некласичної філософії, психоаналітичних концепцій та гуманістичної психології.

2. Синергетична парадигма дослідження трансформацій особистості дає можливість дослідити її багатовимірність та нелінійність в рамках соціально-гуманітарного контексту; синергетика вказує на динамічний та варіативний характер трансформацій особистості, яка трактується як жива нелінійна система, що відрізняється від небіологічних лінійних систем ознаками життя і своєю поведінкою (виникає, старіє і руйнується за особливими законами); ця система є соціально та культурно інтегрованою, оскільки в її функціонуванні

значну роль відіграють соціокультурні чинники, що впливають на всі рівні особистості як системи.

3. Особистість – це система, розвиток якої визначається боротьбою двох протилежних начал: з одного боку, прагненням до зняття напруги, врівноваженням своєї взаємодії з соціальним середовищем, пом'якшенням конфлікту між індивідом та суспільством, відновленням колишнього врівноваженого стану, з іншого – пошуком постійної напруги, постановкою і реалізацією проектів, цілей, завдань, які скеровують поведінку особистості; боротьба цих двох протилежних начал є умовою розвитку особистості.

4. Криза особистості має закономірний характер, і з точки зору синергетичної теорії – це біфуркаційна фаза в процесі особистісного становлення, де визначається подальший шлях розвитку. Для неї характерним є граничне вираження хаосу, «сум'яття духу», боротьба з самим собою. Тут знаходиться поворотна точка, і вибір подальшого шляху багато в чому залежить від ступеня розвиненості духовного потенціалу особистості. Конструктивний вихід із кризової ситуації збагачує духовний потенціал особистості, сприяє її розвитку та дає нові можливості для взаємодії з соціальною системою, вибудовування нових взаємин, соціальної творчості в різних її проявах. Опис процесу особистісного становлення в термінах синергетичної методології дозволяє доповнити філософське осмислення процесу особистісного становлення істотними параметрами, детермінантами та способами інтерпретації.

5. Сутність постмодерних антиномій суспільного буття проявляється в фіксації кризи ідентичності модерну, що вже не має свого вирішального впливу на світосприйняття особистістю навколишнього світу, але не тому, що це сприйняття стало якимось іншим, а тому, що сама особистість перетворилась у місце взаємодії симулякрів. Відповіддю на виклики постмодернізму можна вважати феноменологію Гуссерля (яка виникла раніше за сам постмодернізм) та його наступників. Феноменологія намагається побудувати схему, в межах якої особистість отримує онтологічне підґрунтя. Феноменологічна онтологія принципово відрізняється від класичного розуміння онтології: якщо класичні системи минулого намагалися знайти трансцендентний ґрунт для особистості (на кшталт гегелівського Абсолютного духу), то феноменологія переводить дискурс у площину проблеми тілесності, що постає як царина реального дотику і спілкування різних людей, де їх внутрішні життєві світи реально взаємовідкриваються.

6. Проблематика ідентифікації особистості в суспільному бутті через співіснування з Іншим виявляється в тому, що сенс існування людини полягає в існуванні Іншого, в його осягненні вже на стадії тілесного досвіду. Власне людський (культурний) світ виникає в той момент, коли утворюється система «Я-Інший», коли між свідомістю та тілом Я, свідомістю і тілом Іншого з'являється внутрішнє відношення, коли Інший виступає не як фрагмент світу, а як бачення світу і носій поведінки. Проблема ідентифікації розглядається в контексті феноменологічної філософії, як така, що є невід'ємною від проблеми Іншого, так як індивід завжди діє в горизонті інтерсуб'єктивної спадщини.

7. Варіантом пошуку свого власного Я в альтернативних «світах», в яких можна себе реалізувати, є субкультура, в рамках якої приймаються певні норми, цінності, картини світу, стиль життя за зразок свого існування. В контексті врахування розвитку сучасного українського суспільства можна виокремити такі типи субкультур: містичні або квазі-релігійні об'єднання (растафарі, хіпі, сатаністи), співтовариства прихильників певного музичного стилю (рокери, металісти, репери), епатажні (панки, фріки), агресивно-кримінальні (скінхеди, гопники), ескапістські (готи, емо, хіпі) субкультури. Деякі з них є суспільно-небезпечними, так як пропагують вживання наркотиків, насильство по відношенню до інших, тощо. Українські субкультури в цілому відтворюють форми та риси західних субкультур.

8. Особливості впливу субкультур на соціалізацію молоді виражаються в дефіциті засобів інтеріоризації соціальних норм суб'єктами неформальних молодіжних течій (мають характерні зовнішні ознаки, ідеологію і музичні переваги, що відрізняються від загальноприйнятих). Зокрема, музика потенційно містить у собі можливості соціалізації в силу специфічної концентрації і трансляції емоційності, виконує комунікативну функцію, яка спрямована на об'єднання і згуртування людей. Соціалізуюча функція музики полягає в задоволенні основних соціальних потреб, властивих сучасній молодій людині: спілкування з однолітками, пошук однодумців, самоідентифікація із собі подібними, пошук нових ідеалів і цінностей, компенсація соціальної невизначеності своєї позиції в суспільстві. Особливостями ресурсів музичної соціалізації є їх емоційна забарвленість, відчуття єднання в ході музичного взаємодії, які відповідають психологічним особливостям молодого віку і визначають ефективність використання музичних ресурсів у процесі соціалізації молоді.

9. Специфіка соціалізації сучасних віртуальних спільнот полягає у тому, що це соціалізація «особливого ґатунку»: своє реальне «Я» можна замінити на «Я» віртуальне, вигадане частково або повністю; така соціалізація носить глобальний характер, адже долаються часові, просторові, фізичні та інституційні чинники. У таких спільнотах соціальні зв'язки між її членами індивідуалізуються, оскільки кожен вибудовує свою власну мережу. Презентація особистості може відбуватись шляхом «рольової гри», адже можливість змінювати ідентичність в просторі комунікацій допомагає презентувати учасника як його бажану проекцію себе.

10. Інформаційна епоха сприяє розповсюдженню старих та появі нових субкультур, але є співтовариства, які виступають безпосереднім її продуктом – віртуальні спільноти геймерів, блогерів та хікікоморі. Віртуальна спільнота – це певна кількість людей, які підтримують регулярне спілкування за допомогою мережі Інтернет. Серед особливостей таких віртуальних спільнот як геймери, блогери та хікікоморі можна виокремити наступні: їх не можна вважати субкультурами, оскільки у них відсутні зовнішні ознаки приналежності, немає ідеології, релігійних чи культурних уподобань; в багатьох випадках вони позбавлені відповідної самоідентичності та національних ознак, що значною мірою пов'язано з формами віртуальної ідентичності, мова йде, передусім, про

зовнішню ідентифікацію, яка іноді може ставати соціальним ярликом: геймери найбільш ієрархічно залежні, але майже не соціалізовані, у блогерів майже відсутня ієрархія, проте вони найбільш соціалізовані, хікікоморі байдужі як до ієрархії, так і до соціалізації.

11. Маргінальна особистість – це особа, що має особисте ставлення до світу, сформоване зовнішніми та внутрішніми чинниками, і проявляє агресивність до норм, відсутність поваги до чинного права, неприйняття встановлених звичок, традицій; маргінальна особистість утілює в собі новий тип культурних взаємовідносин, що виникають на новому рівні цивілізації в результаті глобальних етносоціальних процесів.

12. Сутність маргінальної особистості крізь призму творчого постмодерного дискурсу проявляється в тому, що вона є продуктом кризи буття, що позначається на екзистенційному рівні її внутрішнього світу та на моральному здоров'ї; знаходиться на перехресті протилежних просторів та різних епох. Ракурс розгляду різнополярної девіантності дозволяє виявити в актах творчої самореалізації особистості риси контекстуальності та відносності оцінки її успішності, тобто творча особистість не формується ізольовано від світу; для маргінальної особистості в постмодерному суспільстві характерним є засудження класичних догм життя, відмова від моральних, етичних та політичних норм, абсурдність життя, байдужість до всього.

Основні положення кваліфікаційної роботи викладено у публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях, зареєстрованих МОН України:

1. Художній часопростір // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2012. № 1 (51). С. 135 – 141.
2. Флуктуації особистості як прояв девіантності в молодіжних субкультурах // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2013. Випуск 1 (30). С. 170 – 220.
3. Маргінальна особистість у постмодерному творчому дискурсі // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2013. № 2 (56). С. 113 – 118.
4. Музыкальные сообщества как способ социализации молодежи // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2013. № 4 (58). С. 86 – 90.
5. Проблема ідентичності та концепція людини у філософії П. Рікера // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2019. Випуск 1 (42). С. 181 – 206.

Статті у наукометричних та міжнародних виданнях:

6. Specific features of communication within virtual communities // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. 2019. Випуск 143 (№ 4). Ч. 2. Філософські науки. С. 177 – 181.
7. Role of musical communities in youth socialization // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. 2019. Випуск 144 (№ 5). Ч. 2. Філософські науки. С. 122 – 126.
8. Коммуникативная деятельность виртуальных сообществ // Теория и практика общественного развития. 2015. № 16. С. 199 – 201.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів кваліфікаційної роботи:

9. Постмодерний хронотоп // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта та економіка: у пошуках діалогу». Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, Одеський національний економічний університет, ВМВ, 2012. С. 145–146.
10. Социально-философский анализ музыкальных сообществ // Матеріали регіональної міжвузівської студентської науково-практичної конференції «Філософські читання». Одеса: ФУФ ІМС, 2013. С. 53–54.
11. Маргінальна особистість у постмодерному творчому дискурсі // Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Соціологічні читання». Одеса: ФУФ ІМС, 2013. С. 48–52.
12. Музыкальные сообщества в аспекте социализации молодежи // Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2014. С. 84.
13. Методологічні засади дослідження особистості у соціальному бутті // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства», Одеса, 2019. С. 38–39.
14. Інтерсуб'єктивні фактори флуктуації особистості // Матеріали VII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості», Одеса, 2019. С. 42–43.

АНОТАЦІЯ

Ткаченко К. В. Флуктуації особистості в сучасному суспільному бутті. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню та концептуалізації флуктуацій особистості в сучасному суспільному бутті в контексті соціально-філософської проблематики. Доведено, що людська особистість є продуктом історії та культури і не може існувати ізольовано від суспільства, а тому розглядається без відриву від культурно-історичних особливостей конкретного суспільства. Зміна соціально-культурних обставин потребує оновлених концепцій особистості. Синергетичний підхід у контексті реалізації мети дослідження застосовано з метою знаходження механізмів, що впливають на виникнення порядку з хаосу, причому хаос виступає не як руйнація та безлад, а як конструктивне творче начало, що має різні альтернативні шляхи розвитку. Розглядаючи особистість у постмодерністському дискурсі, хаос позиціонується як можливість креативного підживлення для індивіда.

Постмодерністський діагноз кризи (фактично – розпаду) ідентичності може бути подоланий за допомогою феноменології, яка надає особистості онтологічне підґрунтя, переводячи дискурс в площину тілесності, та постулюючи, що культурний світ виникає в той момент, коли утворюється система «Я-Інший».

Розкривається положення про багатовимірність особистості в історичному та екзистенціальному аспектах. Обґрунтовано нелінійність її трансформацій, що потребує використання методологічного апарату синергетики. Розглянуто девіантність у категоріях нестабільності, нерівноважності, флуктуацій, що характеризують різновекторність та відсутність жорсткої заданості поведінки систем; обумовлено, що самоорганізація дисипативних суспільних структур через флуктуації можлива за умови визнання особистої активності як потужної сили предметно-практичної та пізнавально-духовної спрямованості в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: особистість, флуктуації, біфуркації, синергетика, постмодернізм, субкультури, віртуальні спільноти, девіантність, соціалізація, молодь, маргінальність.

ABSTRACT

Тkachenko K. V. Fluctuations of personality in the modern social life. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining the degree of Candidate of Philosophical Sciences (Doctor of Philosophy) in the specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – State institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, 2020.

The thesis is devoted to the research and conceptualization of fluctuations of personality in the modern social life in the context of socio-philosophical problems. The dissertation assumes that the human personality is a product of history and culture, it cannot exist in isolation from society, and therefore should not be considered in isolation from the cultural and historical features of a particular society. Therefore, changing cultural and historical circumstances also requires new (or updated) concepts of personality. The emergence of synergetics has become a challenge not only for natural sciences, but also for philosophy, because this interdisciplinary trend represents a new scientific paradigm – post-non-classical, and this fact is worthy of philosophical attention. Thus, on the one hand, cultural and historical changes in the existence of society lead to fundamental changes in the human personality, which requires appropriate understanding and interpretation, on the other hand, a new scientific paradigm that is connected with synergetics is spreading, and it also requires philosophical understanding and interpretation. In the context of such a cognitive situation, these two topical problems are solved in the dissertation within the framework of one study.

The nature of the purpose determined the need for interdisciplinary approach, the theoretical basis of which is the principle of additionality, according to which an adequate description of reality can realized only be achieved by using a set of

alternative theoretical constructs. The use of system method became the basis of our study to study the influence of society on personality fluctuations. The systemic method is implicitly present when considering society as a social system, as well as its structural elements and the relationships between them. In particular, the system method was implemented using the structural method, which in our study is represented as a representation of the socio-economic system as a set of subsystems, which involved the analysis of this unity. The dissertation also uses the dialectical method, which allows to reveal the specifics of the relationship between the individual and society in the process of their mutual transformations. Was also used the principle of historicism, which focused on the consideration of the object of knowledge in its genesis, in specific forms of formation. In its turn, the historical method made it possible to determine the essence and specificity of modern society. Of particular importance for this study is the synergistic approach that allows us to more accurately understand fluctuations of personality in the modern society. A synergistic approach in the context of considering the self-development of the individual is aimed at finding mechanisms that influence the emergence of order out of chaos, with chaos acting not as destruction and disorder, but rather as a constructive creative beginning with different alternative ways of development. Considering personality in a postmodern context, we can position chaos as an opportunity for creative nourishment for the individual.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time conceptualized personality fluctuations in the conditions of information civilization. The evolution of personality is represented as a struggle of two opposing principles: on the one hand, the desire to relieve tension, balance his interaction with the social environment, mitigate the conflict between the individual and society and restore the former equilibrium, on the other hand, the search for constant tension, staging and implementation, goals, tasks that drive personal behavior. It is substantiated that postmodern diagnosis of crisis (in fact, of decay) of identity can be overcome with the help of phenomenology, because phenomenology gives the personality an ontological basis, translating discourse into the plane of physicality, and postulating that the cultural world arises at the moment when emerges the system “Self–Other”, when an inner relation emerges between consciousness and body of the Self and the consciousness and body of the Other, when the Other acts not as a fragment of the world but as an alternative locus of worldview. The essence of postmodern antinomies, which, on the one hand, reflect the situation of total uncertainty and conventionality in which the modern man is, and on the other hand, are emerging as a new form of freedom that deprives man of totalitarian narratives of the past and gives him the space of personal possibilities.

Was clarified the idea of the dynamic equilibrium existing between the individual and the society, and it is stated that the deviation from this equilibrium is the main source of activity of the “personality” system. The thesis was analyzed that the crisis of personality is a bifurcation phase in the process of its evolutionary formation, and it is proved that the way out of it can be constructive in the condition of a high level of human spiritual potential; constructive way out of the crisis enriches the personality, promotes its development, and gives new opportunities for

interaction with the social system, building new relationships, social creativity in various manifestations. The post-modernist crisis of identity was linked to the transformation of personality into a phantom, which is a field of interaction between simulacra; the activities of postmodernists have objectively helped to revive the search for ontologically important foundations of the individual in order to preserve both the culture itself and, in fact, the individual. When a person is not able to find his place in the socio-cultural environment, he looks for alternative options, one of which may be subcultures, which are multi-vector systems of values, behaviors, lifestyle of the social group. Such behaviors may represent an independent holistic formation within the dominant culture, and may in one way or another destroy the culture of modern society. A direct product of the information age are virtual communities of gamers, bloggers, and hikikomori; they cannot be attributed to subcultures because members of these communities do not usually need or seek communication with one another, they have no outward sign of belonging to the community, there is no ideology, religious or cultural preference. Virtual communities are also present on the territory of Ukraine, but they are practically devoid of national characteristics, which is largely related to forms of virtual identity.

There has been further development of the provision on the multidimensionality of the individual in historical and existential aspects, as well as substantiated nonlinearity of its transformations, which requires the use of a synergetic methodological apparatus for its adequate study. The essence and features of the most common youth subcultures were revealed, which allowed them to be divided into several groups: mystical or quasi-religious (Rastafarians, hippies, Satanists), communities of adherents of a certain musical style (rockers, metalists, rappers), outrageous (punks, freaks) aggressive criminal (skinheads, gopniks), escapist (gothic, emo, partly – hippies). Ukrainian subcultures, in general, reproduce the forms and features of Western subcultures, but there are also some differences: some came late to our country, in recent times they have sometimes been a form of political protest, and some (in turn, gopniks) have a purely Soviet “pedigree” and remained part of the marginalized environment of some youth. According to the synergistic approach, deviance is considered in the categories of instability, disequilibrium, and fluctuations, which characterize the variability and absence of rigid set of behavior of systems; it is stipulated that the self-organization of dissipative social structures through fluctuations is possible provided the recognition of personal activity as a powerful force of subject-practical and cognitive-spiritual orientation. In Ukrainian society, marginality is primarily due to economic problems, in particular, to the poverty of a large part of the population.

Research materials can be used in the preparation of textbooks in social philosophy, cultural studies, deviantology, as well as in the reading of relevant courses for graduate students and applicants for higher education in social and humanitarian specialties.

Keywords: personality, fluctuations, bifurcations, synergetics, postmodernism, subcultures, virtual communities, deviance, socialization, youth, marginality.

ТКАЧЕНКО КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА

**ФЛУКТУАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ
СУСПІЛЬНОМУ БУТТІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

кваліфікаційної наукової праці на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Віддруковано з оригінал-макету
23.10.2020. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум.-друк. 0,8 арк.
Наклад 120 примірників

Віддруковано в копіривальному центрі «Магістр»
м. Одеса, вул. Мечнікова, 36 тел.: +38(063)8908236
Свідоцтво про реєстрацію № 2670316784 від 16.02.2000 р.